

УДК 13:165.1 «16-17»

З. І. Нікітіна
аспірант відділу історії філософії України
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної академії наук України

РОЛЬ ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку історії філософії України оцінка ролі та значення творчості Теофана Прокоповича досі не є однозначною. Насамперед ідеться про усталені кліше, у межах яких оцінювали діяльність інтелектуала в різні історичні епохи, узагальнена характеристика яких полягає в такому: упродовж XIX ст. єдиною призмой для розуміння творчості Теофана Прокоповича була ідейна опозиція між католицизмом і протестантизмом, причетність до якого й приписували філософу; у XX ст. його активно асоціювали з ідеями Просвітництва, у його творах убачали ідейні орієнтири наступних філософських епох і течій; на початку XXI ст., навпаки, намагалися долучити інтелектуала до плеяди барокових мислителів, зосереджених на переосмисленні здобутків попередніх епох і чітко детермінованих релігійними настановами.

Аналізуючи численні праці, присвячені вивченню творчості Теофана Прокоповича, сучасний читач знаходить найрізноманітніші оцінки та характеристики однієї й тієї самої постаті, що змінювалися залежно від епохи. Однак жодна з них не містить цілісного викладу історії реценції філософських поглядів Т. Прокоповича. Тому завданням статті є виклад найґрунтовніших оцінок для того, щоб продемонструвати, на скільки вагомим є вплив середовища та історичних умов на діяльність історика філософії. Перед нами не стоїть завдання критики попередніх досліджень із позиції сучасності, радше йдеться про аналіз того, як саме інтерпретувалися ті чи інші погляди Теофана Прокоповича в різні історичні епохи. А вже на підставі такого розмежування можна дослідити, які саме аспекти творчості мислителя вже були предметом наукового вивчення, а які, зважаючи на особливості конкретних підходів, залишилися поза увагою дослідників.

Однією з перших ґрунтовних робіт, присвячених розгляду засадничих положень творчості Т. Прокоповича є праця Ю. Самаріна «Стефан Яворський і Феодан Прокопович як проповідники» [17], опублікована в 1844 році у м. Москва. Це дослідження становило лише частину від п'ятитомного видання творів Ю. Самаріна й уперше було оприлюднене у вигляді дисертації, захищеної автором того самого року в Московському університеті. Аж до 1868 р. ця робота була найбільшим зібранням біографічних і бібліографічних відомостей про Теофана. Крім того, вона містила значну кількість матеріалів і свідчень, які розкривають особливості російської інтелектуальної епохи доби Петра I.

Дисертаційне дослідження Ю. Самаріна присвячене зіставленню й детальному аналізу поглядів двох знакових постатей свого часу – Теофана та Стефана. «Діяльність Стефана Яворського та Теофана Прокоповича була настільки багатогранною, а праці їхні на стільки численні й важливі, що з першого погляду відкривається можливість вивчати їх із різних точок зору» [17, с. 3]. Теофан і Стефан стали відображенням загальної ситуації, їхні погляди представляли настрої конкретних осередків, а протистояння красномовно ілюструвало суспільну неоднорідність і загострення конфліктних ситуацій, які неминуче виникали в період реформ Петра I. Ідеться передусім про намагання церковного керівництва заперечити авторитет світської влади й поділ суспільства, що став логічним наслідком тривалих інтриг і неузгодженості в діях політиків і кліриків.

Наступною хронологічно, однак не за важливістю є праця І. Чистовича, яка мала на меті не лише розкрити погляди Теофана, а й проілюструвати ставлення до нього в суспільстві та науковому середовищі. Дослідження І.А. Чистовича «Феодан Прокопович і його час», опубліковане в 1868 р. в Санкт-Петербурзі Імператорською академією наук, викликало цікавість у сучасників. І вже 1869 р. вийшла друком стаття М.І. Барсова «Феодан Прокопович і його час. Чистович І.А.», де містився детальний аналіз праці І. Чистовича й давалася обґрунтована характеристика цього дослідження. «... праця І.А. Чистовича, заголовок якої ми виписали, дає нарешті нам таку повну біографію Теофана, якої тільки можна було побажати, і таку масу матеріалів (раніше невідомих, вилучених автором з недоступних для нас державного і синодального архівів) для характеристики цієї епохи, особливо для характеристики тогочасних взаємин церкви і держави, що вашим історикам «петровської» епохи буде над чим попрацювати» [3, с. 622]. Природно, що така оцінка може сприйматися лише як підстава для детального аналізу роботи І. Чистовича, однак аж ніяк не повинна набути аксіоматичного статусу.

Ознайомившись із дослідженням І. Чистовича, насамперед варто наголосити на ґрунтовності й прискіпливості, із якими автор підходить до опису всіх подробиць життя і творчості Теофана, про що свідчить перелік біографічних довідок і описів, залучених дослідником [20, с. VII–X]. Крім того, значна увага приділяється біографії мислителя, на фоні якої розкривається становлення його поглядів. Передусім увагу привертає істотна відмінність між оцінками, які надавали творчості Теофана російські (ми вживаємо таке позначення інтелектуалів, які належали до інтелектуального осередку Російської імперії) та європейські мислителі, духовні й політичні особи. Так, під час навчання у Львові, Кракові, Відні та Римі [3, с. 625] Теофана не раз хвалили вчителі й наставники. Молодий і допитливий пошукач спромігся не лише отримати максимум знань, навчаючись у різноманітних релігійних і наукових осередках, а й отримав визнання викладачів і колег. Однак те саме складно сказати про ставлення в межах російського академічного середовища, до якого Теофан повернувся, прагнучи змінити як систему викладання, так і релігійні орієнтири, якими керувалися інтелектуали російської імперії.

Так, робота Теофана Прокоповича «Распря Павла и Петра», що вийшла в 1712 р., зазнала різкої критики від ректора Московської академії архимандрита Теофілакта Лопатинського, який зазначав, що вина автора цієї книги полягає в пропагуванні реформаційних ідей стосовно законів божих і їхнього виправдання, яких раніше не знав російський світ [20, с. 19]. І такі відгуки невпинно надходили на більшість творів Теофана. Більше того, кожен наступний наклеп був жорсткіший і прагнув максимально підірвати авторитет філософа в очах інтелектуальної спільноти.

Така ситуація склалася внаслідок специфічних політичних і суспільних процесів, які відбувалися в XVII–XVIII ст. у Російській імперії й багато в чому була зумовлена безпосередньо прихильністю Петра I до Теофана. Адже майже всі реформи, які провадив імператор, так чи інакше стосувалися діяльності мислителя й позначалися на тому статусі, який він мав у суспільстві. А беручи до

уваги особистий конфлікт зі Стефаном, який перейшов у релігійну, а згодом і політичну площину, ситуація, у якій опинився Теофан, жодним чином не сприяла становленню позитивного образу останнього.

Що ж стосується II половини ХХ ст., то науковий інтерес до філософської спадщини Теофана істотно зріс. З'явилося перше академічне видання творів мислителя та низка ґрунтовних робіт, зосереджених на осмисленні значущості постаті українського філософа для становлення й розвитку філософської думки України. Що є принципово важливим, оскільки в цей період ми вже можемо розглядати критичні нариси, які стосуються Теофана у призмі різних інтелектуальних середовищ: українського та російського, про що складно було говорити в попередні історичні епохи. Серед робіт українських істориків філософії на особливу увагу заслуговує науковий доробок В. Нічик та її науково-дослідної групи. Під керівництвом Валерії Михайлівни впродовж довгого періоду працював колектив дослідників, котрі вивчали доробок професорів Києво-Могилянської академії. Також наукові розвідки В. Литвинова та більш пізні роботи С. Йосипенка, що значно розширили горизонти дослідження творчості Т. Прокоповича. Однак поряд із надбаннями згаданого наукового колективу на увагу заслуговує й не менш важливе видання творів Теофана, здійснене Інститутом літератури Академії наук СРСР у 1961 р., що передувало виходу українського зібрання його творів.

Цікаво, що твори мислителя, постає якого не раз критикувалася на різних рівнях та в різних сферах, набули нечуваної як для філософської думки України популярності. Лише за двадцять років світ побачили два видання творів Теофана Прокоповича: спочатку російськомовне «Твори» [15], а згодом і українськомовне видання «Філософські твори» [16] – томи з першого по третій, а запланований вихід четвертого був відтермінований на довгі тридцять років. Що саме по собі є цікавою характеристикою розвитку історії філософії в українському вимірі.

Як зазначається в передмові до видання 1961 р., перше та єдине видання творів Теофана, яке вийшло друком у трьох частинах у 1760, 1761 та 1765 рр., відповідно. Видання мало загальну назву «Теофана Прокоповича... слова и речи...» [19], воно зазнало істотних змін і спрощень, порівняно з першоджерелом. «... С.Ф. Наковальнін та його співробітники ввели «вживаний у найновіших церковних книгах правопис», цитати з Писання перевірили та навели за «нововиправленою Біблією», вилучили типографічні похибки першодруків; рукописні тексти правила, як указано в передмові, за «багатьма і кращими списками» та публікували їх із цензурного схвалення Синоду... Видавці викорили українізмами...» [15, с. 5]. Що ж стосується самого видання 1961 р., то його видавці стверджують, що друкують роботи філософа відповідно до рукописних першоджерел і не вносять тих істотних коректив, яких зазнало перше видання [15, с. 6]. Зміни зазнали лише російські літери «и» та «і», оскільки перша замінила другу, а також відбулася заміна літер, що позначають російську «е», та твердого й м'якого знаків, відповідно до сучасного на момент виходу збірки правопису російської мови. Зазначені зміни є, безумовно, важливими, проте не становлять такої принципової відмінності, як виправлення, здійснені при друці видання ХVIII ст., на підставі чого можемо підсумувати, що видавці другої збірки творів Теофана мали на меті максимально зберегти стилістичні та змістові особливості обраних для друку творів, тобто ці твори були «схвалені» часом і обставинами та не потребували значної корекції змістів, а їхнє призначення й сутність можна було пояснити за допомогою передмови та коментарів, які є неодмінною складовою будь-якого академічного видання.

Не вдаючись у змістові подробиці, оскільки цього не передбачає жанр статті, усе ж звернімо увагу на зміст ви-

дання 1961 р., здійсненого Академією наук СРСР. Адже той факт, що твори, які ввійшли до збірки, не зазнали радикальних втручань, наштовхує на думку про специфічність їхнього змісту. Отже, до видання Інституту російської літератури за редакцією І. Єрьоміна увійшли такі роботи Теофана Прокоповича: «Слова и речи...», трагікомедія «Владимир», «Стихотворения» та «О поетическом искусстве» – переклад із латини. Важливим для нашого дослідження є те, що серед зазначених творів принципово відсутні змісти лекцій, записані та опубліковані пізніше з конспектів студентів Теофана, які він читав під час викладання в Києво-Могилянській академії. Натомість до збірки увійшли політичні, суспільно важливі промови й виступи, які неодмінно присвячувалися певній події чи озвучувалися на пошану поважної особи і їхня цінність у політичній призмі є значно важливішою, ніж літературна. А також трагікомедія «Володимир», написана під час перебування філософа в Києві. Крім того, збірка містить поезії, написані Теофаном, що також не є дивиною, адже відомо, що мислитель зробив значний внесок у розвиток російської літератури [10]. Те саме стосується й роботи «Про поетичне мистецтво», переклад якої з латини торговий раз мав підтвердити чітку орієнтацію українського інтелектуала на покращення та подальший розвиток російської культури й розвиток російського просвітництва [7, с. 43–46].

Окрім того, твори Теофана, що обґрунтовували верховенство світської влади над церковною, визнаються одногосно важливими, а ідеї мислителя щодо освіти, мистецтва та науки набувають актуальності в очах дослідників його спадщини. Саме таким постає мислитель у баченні російських дослідників другої половини ХХ ст. Як зазначалося вище, обраний період уже не може вичерпуватися лише аналізом робіт російських дослідників, оскільки українська історія філософії пропонує власний погляд на Теофана Прокоповича, сформований лише після того, як розпочався масштабний і тривалий проект із вивчення архівних творів професорів Києво-Могилянської академії. Примітно, що постає Теофана набуває актуальності для українських істориків філософії саме в контексті залучення останнього до філософського процесу в академії. Хоча сама наявність філософії в стінах академії ще й у ХХІ ст. ставиться під сумнів [18]. Однак саме дослідження філософської спадщини академії дає змогу сьогодні говорити про науковий і дослідницький інтерес українських істориків філософії до творчості Теофана Прокоповича.

Тож наша увага буде привернута переважно до тритомного видання творів Т. Прокоповича, опублікованих упродовж 1979–1980 рр., і критичної праці «Теофан Прокопович» [13], опублікованої у 1977 р., а також роботи «Ідеї раннього Просвітництва у філософській думці України» [12]. А вже через два роки виходить перше українськомовне видання творів Теофана, яке суттєво посилює позиції філософії в Україні. Як зазначалося вище, аналізоване видання не є точною копією російської збірки й істотно відрізняється від неї як змістовно, так і ідейно. Спершу наведемо назви робіт, які увійшли до змісту видання. Перший том містить такі праці: «Про риторичне мистецтво» та «Різні сентенції»; другий – «Логіку», «Натурфілософію» й «Етику»; третій – «Математику, історичні праці, вірші, листи». Як бачимо зі змісту, перекладачі та упорядники не мали на меті виявити один аспект творчості філософа, натомість приховавши інший, не менш важливий. Єдиною працею, яку свідомо не ввели до збірника, є «Про ораторське мистецтво». Своєю позицією автори пояснюють небажанням дублювати переклад із латини, який вийшов друком у виданні 1961 р. Решта творів перекладені, упорядковані й записані з максимальною точністю, щоб дати читачеві змогу сформуванню цілісного уявлення

про філософські, політичні та наукові погляди Теофана. Ті самі твори, що не ввійшли до збірки, не пройшли «випробування на правильність» і, відповідно, не вважалися вартими уваги й корисними.

Що ж стосується критичної праці, автором якої є В. Нічик, вона теж направлена на цілісне осмислення феномена філософії Теофана Прокоповича. До її складу входять такі розділи: «Елементи пантеїзму та деїзму у творах Ф. Прокоповича», «Раціоналістичні тенденції у теорії пізнання», «Теорія просвітленого абсолютизму» [13]. Як і збірник праць, співавтором якого виступає В. Нічик, робота із серії «Мислителі минулого» покликана окреслити ідейні обрії, у яких перебував філософ, проілюструвати основні змістові моменти в його філософських, наукових і політичних поглядах та узагальнити весь масив інформації, яка раніше існувала у вигляді поодиноких згадок і нарисів чи неперекладених і нерозшифрованих першоджерел.

Ми не можемо ігнорувати той факт, що оцінки, які даються в цих книгах, а також контекстуальні прив'язки часто є зовнішніми й накладаються авторами відповідно до панівних ідеологічних настанов. Про що свідчать насамперед наповнення тритомника, де в повному обсязі відтворені, перекладені та прокоментовані лекційні курси філософа, прочитані студентам академії. У контексті панівних настанов у середовищі українських інтелектуалів, зокрема гуманістичних ідей, що розвивалися представниками школи Копніна, а також антропологічного повороту Шинкарука, й особливої уваги до логіко-математичних моделей пояснення законів світоустрою, вибір творів, що становлять тритомник, не є випадковим. Адже кожна праця, що туди увійшла, чітко відповідає одній із перелічених настанов: або ж це природничо-наукові погляди натурфілософії, що витіснила метафізику в лекціях Теофана; або ж курси етики, ораторського мистецтва чи поетики, покликані максимально розкрити особливості людської природи та її цінність; або ж це правові й історичні роботи, так само спрямовані на вивчення людини в її суспільному вияві. Водночас звернення до творів Теофана – це увага до здобутків національної культури й філософії, на значущості яких не раз робився наголос у другій половині ХХ ст. Не менш цікавим є і зміст праці «Феофан Прокопович», із якого випливає, що філософ проголошує верховенство раціонального над ірраціональним, сприймає та пояснює світ виключно крізь призму його матеріального втілення – природу, і ставить під сумнів існування єдиного Бога, висловлюючи деїстичні погляди.

Тим не менше, повертаючись до нашого завдання, можемо підсумувати, що українські дослідники надзвичайно високо оцінювали творчий доробок Теофана, оскільки творчість «Феофана Прокоповича увійшла до духовної скарбниці багатьох слов'янських народів, передусім російського, українського й білоруського, ставши їхнім спільним надбанням. Свою творчість і сповнене бурхливими подіями життя він присвятив зближенню та духовному єднанню братніх слов'янських народів, розвиткові науки й культури, перемозі світського над церковним у державному устрої тодішньої Росії» [15, с. 11]. Тож, проаналізувавши роль і оцінку, які отримав Теофан у середовищі українських дослідників ХХ ст., можемо стверджувати не лише схвальне ставлення до його постаті, а й визнання важливості його творчої спадщини для становлення філософської думки в Україні.

Зaujаємо, що наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. з'являються численні критичні дослідження, присвячені осмисленню вже наявних видань творів інтелектуала. Вихідною точкою таких аналітичних розвідок є зіставлення постатей Т. Прокоповича та його старшого сучасника Стефана Яворського. А одним із центральних творів, на якому зосереджено дослідницьку увагу, є дисертаційне дослідження Ю. Самаріна, яке довгий час у ХІХ ст. за-

лишалося однією з найґрунтовніших теоретичних робіт, що окреслюють безпосередній контекст життя і творчості філософа.

Цікаво, що на противагу самому Ю. Самаріну, із поглядами якого ми вже знайомі, аналітики ХХІ ст. звертають значно більше уваги на контекст, у якому перебував Теофан, і на його ідейне протистояння зі Стефаном. Сучасних дослідників уже цікавить не стільки позиція кожного з учасників протистояння, скільки цілісна ситуація інтелектуального протистояння, яка демонструє собою модель тогочасного суспільного устрою. Ми вже з'ясували, що неприязнь опонентів не була виключно особистою й мала під собою значні політичні та релігійні підстави. І цей аспект є принципово важливим для російських дослідників ХХІ ст., одним із яких є П. Ходзінський, автор праці «Митрополит Стефан Яворський та архієпископ Феофан Прокопович. (Слідами дисертації Ю.Ф. Самаріна)» [16]. Спираючись на фактичні відомості, наведені Ю.Ф. Самарінін, П. Ходзінський розглядає протистояння католицизму і протестантизму, які дісталося й Російської імперії, крізь призму протистояння митрополита й архієпископа. Йому вдається унаочнити провідні тенденції, які панували в тогочасному суспільстві. Однак він має таку нагоду виключно завдяки ретельній науковій роботі, здійсненій його попередником.

Проте дослідження П. Ходзінського було одним із небагатьох комплексних досліджень творчості Теофана російськими інтелектуалами другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Більшість розвідок цього періоду спрямовані на опис і осмислення певного аспекту діяльності мислителя: літературної діяльності, політичної, релігійної чи наукової. До таких робіт варто зарахувати значну кількість теоретичних розвідок, присвячених літературній складовій творчості мислителя: енциклопедичну статтю [1] у словнику російських письменників ХVІІІ ст., вивчення лірики Теофана Прокоповича [4], дослідження ролі інтелектуала в історії російської літератури [8], а також аналіз ораторської прози [5] мислителя, дослідження про духовно-інтелектуальні досягнення «петрівського» періоду [6], дослідження змісту проповідей [9], які виголошував Теофан, й осмислення ролі мислителя у становленні просвітницьких ідей [5] у Російській імперії. Кожна з цих робіт є важливим і ґрунтовним дослідженням, однак вони не підпорядковані єдиній меті й не формують цілісного образу Прокоповича-інтелектуала, а тому можуть стати підґрунтям подальших теоретичних узагальнень, однак потребують значного переосмислення та доопрацювання з огляду на завдання конкретного історико-філософського дослідження.

Що стосується українських істориків філософії, то наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. вони приділили значну увагу вивченню й осмисленню вже опублікованих творів Теофана, а також перекладу та розшифруванню рукописів, які знаходилися в архівах Києво-Могилянської академії. Найвизначнішими істориками філософії цього періоду, як і попереднього залишаються, В. Нічик та В. Литвинов, а також Я. Стратій і С. Йосипенко, зусиллями яких і проводилися дослідження. Однак, на противагу російським колегам, котрі робили основний акцент на вивченні творів Теофана Прокоповича, написаних ним під час перебування в Москві й Санкт-Петербурзі, дослідницька група В. Нічик орієнтувалася на вивчення тих творів, що написані під час перебування філософа в Києві, відповідно, позиціонували філософа як представника академічної філософської традиції. Більшість критичної й коментаторської літератури, опублікованої наприкінці ХХ ст., стосувалася саме вивчення та осмислення творів викладача, а згодом ректора Києво-Могилянської академії.

Також активно розвивалися дискусії довкола постаті Теофана та спроб зарахувати його до певного філософсь-

кого напрямку. Найяскравішою виявилася дискусія щодо того, чи був Прокопович просвітником [12] Останнім часом актуальними стали теми суспільного розвитку й освіти, викладені у творах Теофана Прокоповича [2] та проаналізовані в публікаціях В. Горського, Я. Стратій, С. Йосипенка, В. Литвинова і М. Симчича. Однак із погляду сучасної історії філософії, основним завданням якої є не зарахування певного мислителя чи явища до конкретної класифікації, а аналіз самих критеріїв, що уможлилювали подібні класифікації, підхід українських істориків філософії ХХ–ХХІ ст., попри його обґрунтованість і незаперечну важливість, також не дає змоги поставити крапку в розумінні феномена філософії Теофана Прокоповича. Причиною цього є принципове звернення зазначених істориків філософії виключно до творів так званого моголянського періоду творчості Теофана. Проте саме такий підхід істотно доповнює цілісну картину реценції філософських поглядів Прокоповича й дає змогу зробити такі висновки.

Що стосується ХІХ ст., то його представники вважали Теофана Прокоповича прихильником західноєвропейського протестантизму, що знаходив своє виявлення в ідеях філософського Модерну. Історики філософії цього періоду активно наголошували на відмінностях у поглядах Теофана та православного духовництва з тією метою, щоб залучити його до когорти європейських просвітників, котрі боролися з релігійними забобонами й верховенством церкви. Така оцінка теж обґрунтована, оскільки Теофан Прокопович дійсно робив чимало закидів на адресу церкви, її канонів і обрядовості, пропагував важливість істинного наукового знання та розділяв більшість філософських ідей, які сьогодні зараховують до Просвітництва. Однак у цей самий час Теофан залишався православним церковним ієрархом і продовжував вести активну проповідницьку діяльність, із чого випливає недостатність пропонованої у другій половині ХХ ст. оцінки його діяльності як просвітництва в його західноєвропейському розумінні.

Можливо, саме це і сформувало наприкінці ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. підхід до розгляду творчості Теофана Прокоповича як представника бароко. У цей час діяльність філософа розглядалася лише в межах періоду перебування останнього в стінах Києво-Могилянської Академії, а сам мислитель залучався до представників другої схоластики й саме так і позиціонувався. І це, поза сумнівом, коректна та фахова оцінка, однак вона може вважатися такою лише щодо моголянського періоду творчості Теофана й жодним чином не дає змоги зрозуміти, яким був філософ за межами академії а чим знаменувалися подальші періоди його творчості.

Отже, виконавши завдання статті й унаочнивши палітру оцінок, які отримала творчість Теофана Прокоповича в різні історичні періоди, можемо підсумувати, що питання остаточної неупередженої оцінки діяльності українського філософа залишається відкритим, а його роль в інтелектуальній історії України й на сьогодні чітко не визначена, тому потребує подальшого наукового осмислення із позицій сучасної історії філософії, яка не лише змінила свої вихідні орієнтири, а й істотно переглянула власні критерії та методологічні настанови.

Література

1. Автухович Т.Е. Прокопович Елисей (Елеазар) / Т.Е. Автухович // Словарь русских писателей XVIII века. – Вып. 2. – СПб. : Наука, 1999.
2. Антонюк Г. Ідеї суспільного прогресу й освіти у працях Теофана Прокоповича / Г. Антонюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2013. – №5. – С. 246–258.
3. Барсов Н.И. Теофан Прокопович и его время. Чистович И.А. / Н.И. Барсов // Христианское чтение. – 1869. – № 4. – С. 620–638.
4. Буранок О.М. Лирика Теофана Прокоповича и русский историко-литературный процесс первой трети XVIII

века : [монография] / О.М. Буранок. – Самара : НТЦ, 2004. – 145 с.

5. Буранок О.М. Ораторская проза Теофана Прокоповича и русский историко-литературный процесс первой трети XVIII века : [монография] / О.М. Буранок. – Самара : НТЦ, 2002. – 192 с.

6. Бухаркин П.Е. Теофан Прокопович и духовно-интеллектуальные движения петровской эпохи / П.Е. Бухаркин // Христианское чтение. – 2009. – № 9–10. – С. 100–121.

7. Винтер Э. Теофан Прокопович и начало русского Просвещения / Э. Винтер // XVIII век : сб. 7 : Роль и значение литературы XVIII века в истории русской культуры. К 70-летию чл.-корр. АН СССР П.Н. Беркова. – М. ; Л. : Наука, 1966.

8. Гудзий Н.К. Теофан Прокопович / Н.К. Гудзий // История русской литературы : в 10 т. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – Т. 3 : Литература XVIII века. – 1941. – С. 157–175.

9. Кагарлицкий Ю.В. Текст Св. Писания в проповедях Теофана Прокоповича / Ю.В. Кагарлицкий // Известия Академии наук. Серия «Литература и язык». – М. : Наука, 1997. – Т. 56. – № 5. – С. 39–48.

10. Кочеткова Н.Д. Ораторская проза Теофана Прокоповича и пути формирования литературы классицизма / Н.Д. Кочеткова // XVIII век : сб. 9 : Проблемы литературного развития в России первой четверти XVIII века. – Л. : Наука, 1974. – С. 50–80.

11. Литвинов В.Д. Ідеї раннього Просвітництва у філософській думці України / В.Д. Литвинов. – К. : Наукова думка, 1984. – 151 с.

12. Литвинов В. Чи був Теофан Прокопович раннім просвітником? / В. Литвинов // Київська академія. – 1984. – Вип. 2–3. – С. 63–73.

13. Ничик В.М. Теофан Прокопович / В.М. Ничик. – М. : Мысль, 1977. – 192 с.

14. Прокопович Ф. Сочинения / Ф. Прокопович ; под редакцией И.П. Еремина. – М. –Л. : Издательство Академии наук СССР, 1961.

15. Прокопович Ф. Філософські твори : в 3 т. / Ф. Прокопович ; переклад з латинської. – К. : Наукова думка, 1979.

16. Прот. Павел Хондзинский. Митрополит Стефан Яворский и архиепископ Теофан Прокопович. (по следам диссертации Ю.Ф. Самарина) / прот. Павел Хондзинский. – СПб., 1998.

17. Самарин Ю.Ф. Стефан Яворский и Теофан Прокопович как проповедники / Ю.Ф. Самарин. – М., 1844.

18. Симчич М.В. До питання про «авторськість» філософських курсів ХVІІ–ХVІІІ ст. / М.В. Симчич // Наукові записки. – Т. 35. – С. 15–20.

19. Теофана Прокоповича... Слова и речи : в 4 ч. – СПб. : Изд. Наковальнин, 1760.

20. Чистович И. Теофан Прокопович и его время / И. Чистович. – СПб., 1868. – 576 с.

Анотація

Нікітіна З. І. Роль Теофана Прокоповича в інтелектуальній історії України. – Стаття.

Стаття ілюструє можливість принципово іншого підходу до розуміння філософської постаті Теофана Прокоповича як одного з визначальних суспільно-політичних і науково-релігійних діячів свого періоду, а також експлікує необхідність комплексного вивчення його творчої спадщини з огляду на системність і багатогранність корпусу його творів як певної логічної цілісності. Унаочнює необхідність формування сучасної оцінки діяльності Теофана Прокоповича, позбавленої ідеологічних пересудів.

Ключові слова: Теофан Прокопович, історико-філософський контекст, українська філософія ХVІІ–ХVІІІ ст., друга схоластика, барокова філософія, філософія Модерну, Просвітництво.

Аннотация

Никитина З. И. Роль Феофана Прокоповича в интеллектуальной истории Украины. – Статья.

Статья иллюстрирует возможность принципиально иного подхода к пониманию философской фигуры Феофана Прокоповича как одного из знаковых общественно-политических и научно-религиозных деятелей своей эпохи, а также эксплицирует необходимость комплексного изучения его творческого наследия с позиций системности и многогранности корпуса произведений как некой логической целостности. Демонстрирует необходимость формирования современной оценки деятельности Феофана Прокоповича, лишенной идеологических предубеждений.

Ключевые слова: Феофан Прокопович, историко-философский контекст, украинская философия XVII–XVIII вв., вторая схоластика, философия барокко, философия Модерна, Просвещение.

Summary

Nikitina Z. I. Theophan Prokopovich's role in the intellectual history of Ukraine. – Article.

The article shows that absolutely different approach to understanding of philosophical figure of Theophan Prokopovych as one of the significant public, political, scientific and religious leader of his time is possible. The article also explains that complex studying of his heritage in terms of systemacity and diversity of his works as logical integrity is necessary. The article exemplifies that the formation of modern evaluation of Theophan Prokopovych's works devoid of ideological prejudices is required.

Key words: Theophan Prokopovych, context of the history of philosophy, Ukrainian philosophy XVII–XVIII, second scholasticism, Baroque philosophy, Modern philosophy, Enlightenment.